

ÚTON A JÖVŐBE

TANULMÁNYOK A 35. OTDK KÖZGAZDASÁGI SZEKCIÓJÁNAK PÉCSI
DÍJAZOTTJAI KÖRÉBŐL

Tanulmánykötet

Készült az NTP-HHTDK-20 kódjelű „A hazai Tudományos Diákköri műhelyek és rendezvényeik támogatása” című pályázat támogatásával

ISBN: 978-963-429-703-1

Szerkesztők:

Pelles Márton, kari TDT-titkár, doktorandusz

Dr. Jakopánecz Eszter, egyetemi adjunktus

Dr. Kaposi Zoltán, kari TDT-elnök, egyetemi tanár

Nyelvi lektor: Dr. Mátyás Judit, egyetemi adjunktus

Nyomdai munkák:

Bolko-Print Kft.

7631 Pécs, Füzes dűlő 23.

Nyomdavezető: Siklósi Dávid
siklosi.david@bolkoprint.hu

Kiadja: Dr. Schepp Zoltán, dékán

© Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar
Pécs, 2021

Tartalomjegyzék

Dékáni köszöntő.....	1.
A TDK-mozgalom eredményei a Pécsi Közgazdaságtudományi Karon (1975–2021).....	2.
Braun Emese – Kooperatív viselkedés a társadalmi hálózatban	7.
Kocsis Réka – Film, katasztrófa, turizmus, avagy a Csernobil c. sorozat berobbanása.....	19.
Takács Réka – A fiatal korosztály státuszfogyasztásának jellemzése.....	31.
Támoki Nikolett – Az anyák tartalomfogyasztása a közösségi média platformokon.....	44.
Varga Patrik Zsolt – A ceruzakereskedéstől a komlói szénbányászat megteremtéséig.	
Engel Adolf vállalkozásai az 1840-es évektől az I. világháborúig	56.
Wilhelm Réka – Se veled, se nélküled. Balatonlelle és Balatonboglár hosszú távú gazdasági fejlődése	69.
Paul Milán – Magyar kis- és középvállalatok nemzetköziesedése	85.
Ásványi Marcell – Statisztikai jóllét modellek bemutatása és kísérlet egy átfogó modell megalkotására	96.
Gorjanecz György – Magánszemélyek adóterhelésének összehasonlítása lineáris és progresszív jövedelemadórendszer esetén két ország példáján keresztül.....	108.

**A CERUZAKERESKEDÉSTŐL A KOMLÓI SZÉNÁNYÁSZAT
MEGTEREMTÉSÉIG. ENGEL ADOLF VÁLLALKOZÁSAI AZ 1840-ES ÉVEKTŐL
AZ I. VILÁGHÁBORÚIG**

Varga Patrik Zsolt

The following study is about to introduce the businesses of Adolf Engel, a local entrepreneur of Pécs in the 19th century. The study is focusing to find the answers of three main questions. First, how different was Adolf Engel's career according to the other great entrepreneurs of Pécs, such as Zsolnay, Angster or Hamerli? Second, how much did Engel impact the local economy and tackle the charcoal crisis due to the founding of coal mining at Komló? Finally, what kind of innovations did he use and what were those effects? The research based upon a wide range of sources. Many national and foreign literature and the memoir of Adolf Engel provided the background of the study. I used statistics of the era and through the ADT and Hungaricana portal I saw many articles of the press also. Furthermore, I revealed and analysed archival sources of the MNL BaML. I wrote the study in a chronological order and summarised Engel's work. By the end of the study, I could reflect the differences of Adolf Engel's entrepreneurial career. He was managing many businesses in different sectors at the same time. He successfully participated in the development of the local economy and took part in solving the energy crisis. He used several innovations that were unusual, but their effects were undoubtedly positive and successful. Engel's efforts are clearly showing a career of a self-made businessman.

1. Bevezetés: a téma fontossága, kutatási kérdések

A dualizmus kori Pécs egyik legkiemelkedőbb vállalkozója volt János Engel Adolf (1820–1903). Az 1900-as évekre neve a hetköznapokban már közismert volt, ugyanakkor a mai időkre még sem maradt fenn Pécs köztudatában. Sokáig én sem tudtam, kiről lehetett szó, viszont kutatásom végére egyértelművé vált, hogy a századfordulón az egyik legvagyonosabb, legnépszerűbb pécsi polgár volt. Ezt támasztja alá, hogy tevékenysége elismeréseként I. Ferenc József „jánosi” előnévvel nemesi címet adományozott számára (1887). Pécs vállalkozóiról viszonylag sok tanulmány, újságcikk stb. íródott már, és tekintélyes ismeretanyag áll róluk rendelkezésre, [Kaposi 2020] így a témánk tárgyát képező

Engel Adolfról is, ugyanakkor egy rendszerszerű, a vállalkozó gazdasági tevékenységét átfogó, áttekinthető munka még nem látott napvilágot. Ezt kíséreltem meg pótolni a jelen tanulmánnyal.

2. Források, kutatási kérdések, módszertan

Egy átfogó vizsgálathoz széles forrásbázis kell. Több helytörténeti folyóirat hasábjain maradtak fenn a pécsi lakosságért tett fáradozásai: a Pécsi Naplón kívül a Pécsi Figyelő, a Pécsi Lapok, de a két világháború közötti Dunántúli példányai is segítettek munkámat. A korabeli környezetről fennmaradt statisztikai évkönyvek, népszámlálási kiadványok, gazdácíminták szolgáltattak bázist. Ezek vizsgálata is hozzájárult, hogy a kor fontosabb folyamatainak rendszerébe illesszem be Engel munkáját. Természetesen a szakkönyvek, szaktanulmányok, visszaemlékező cikkek, bányászattörténeti tanulmányok is hozzájárultak az életút felvázolásához és segítettek azt minél pontosabban bemutatni. Az objektív képhez számos külföldi forrást is bevontam a vizsgálatba. Kutatásom kiterjedt a Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára anyagaira is, ahol eddig még be nem mutatott források tovább szélesítették a rendelkezésre álló információkat, és egyben bizonyosságul szolgáltak Engel életpályájának nagyságáról.

Alapkutatásom és a szakirodalom áttanulmányozása után három fő kutatási kérdést fogalmaztam meg. Először is kíváncsi voltam, hogy Engel Adolf vajon ugyanolyan vállalkozó volt-e, mint akik ekkor Pécsen éltek? Egyetlen gazdasági területen alkotott maradandót vagy valami sokkal többről van szó? Melyek lehettek azok a különbségek, melyekben Engel pályája eltért a többi pécsi vállalkozókéétól? Másodsor: személye milyen szerepet játszott az új gazdasági területek felé orientálódása közben a kor nagy kérdéseinek megoldásában? Harmadsor: végzett-e olyan tevékenységet, amely a korban eltérő, szokatlan, újító, innovatív jellegű volt a vállalkozók körében?

3. Pécs gazdasági fejlődése a dualizmus korában

Az 1867. évi osztrák–magyar kiegyezéssel jött létre Európa egy sajátos szerkezetű állama, Ausztria–Magyarország. Fennállása alatt Magyarország gazdasági aranykorát élte. Bármelyik ágát is vizsgáljuk a dualizmus kori gazdaságnak, mindenhol a piacgazdaság kialakulásának

4. Engel Adolf származása és családi körülményei

Pécs 1780 előtt püspöki város volt, ahol a katolikusok kívül más vallásokat nem nagyon tűrtek meg. A dualizmus korában ez megváltozott, de a katolikus többség továbbra is meghatározó maradt. Az 1910-es évek vallási képe már jóval sokszínűbb volt, amire a városba beköltözők számának emelkedése is nagymértékben hozzájárult. [Várady 1896]

Legnagyobb mértékben a zsidó vallások száma ugrott meg. A korabeli törvénykezésén kívül a pécsi lakosság is sokáig ellenzte letelepedésüket, így nem meglepő, hogy az 1810–20-as években alig pár izraelita család élt a városban; ugyanakkor, hatalmas gazdasági igény volt betelepedésükre. [Ágh 1894]

Leginkább a gazdasági előrelépéshez szükséges tőkeforrásokra volt szüksége a helyi vállalkozóknak. A pécsi kereskedelmi, hitel- és pénzügyi fejlesztések egy része a betelepült zsidók által honosodhatott meg és fejlődhetett.

A néhány izraelita vallású család ellenére Engel Péter, bevándorolt zsidó kiskereskedő beházasodás révén jutott pécsi lakotáshoz. Első feleségének korai halála után újra nőtült; felesége Süskind Mária lett, akitől két fia, Adolf és Simon született. Engel Péter 1820-ban kapott végleges lakhatási engedélyt a várostól, mely után nem sokkal, 1824. augusztus 22-én elhunyt. [Oláh 2012; Weisz 1929]

Az apa korai halála után a fiatal Engel Adolf édesanyjával és Simon testvérével együtt hárman maradtak. Engel Adolf 1820. február 6-án született Pécsen. A szegényes anyagi körülmények miatt már 11 éves korában dolgozott. Első ismert munkájának különféle apró cikkekkel járta Pécs utcáit: például kénsvat és azbesztet vásárolt, melyből tűzgyújtókat készített, de ceruzákkal is házalt. Ezzel párhuzamosan nagy figyelmet fordított az önképzésre is. 16 éves korára 160 forintos vagyonát jól fektette be és gyarapította időről időre. [Baersdorf 2009; Szirtes 1998; Schweitzer 1966]

Az édesapjától örökölt munkához való hozzáállása, a folyamatos, kitartó és szorgalmas munkavégzése fog elvezetni az első jelentősebb vállalkozásához, a pécsi Balokány átalakításához.

5. A Balokány átalakítása és az Engel-kert

Engel Adolf 1857-ben három helyi polgárral közösen tervezte bérbe venni a várostól a balokányi területet, ahol nyilvános uszodát szeretett volna létesíteni. Nem sokkal bérleti

lenyomatait látjuk. [Kaposi 2002]

A fél évszázados gazdasági fellendülés számos hazai város gyors fejlődését is magával hozta, Pécs is sokat változott ebben a korban.

Az igazi nagy előrelépés az ipar területén következett be. Az egyik fő ágazat a szénbányászat fellendülése volt, amelynek gépesítségére a századforduló éveire a dél-mecseki területeken megközelítette a kor angliai szintjét. [Babics 1952]

Ugyanakkor több új ipari ágazatban is érdemi előrelépést láthatunk. A kerámiaiparban a Zsolnay-gyár széles termékpaletájának egy-egy terméktípusa Pécsen mind a mai napig fellelhető. [Rúzsás 1954]

A kor könnyűipari fejlődésébe tökéletesen beleillett Hamel János kesztyűipari vállalkozása és a Höfler-testvérek bőrgyára is. A város ipari fejlődésében az élelmiszeripar ágai is egyre nagyobb szerephez jutottak; kiemelhetjük a Hirschfeld- és a Scholz sörgyárakat, a Littke-család pezsgőgyárát vagy éppen Leher János sajtgyárát. A fém- és gépipari ágazatban Angster József orgona- és harmoniumgyára vált világhírűvé. [Angster 1993]

A bútorgyártás is kiváló volt, köszönhetően a Hoffmann Károly által megalapított Első Pécsi Bútor-, Ajtó- és Ablakgyárnak, de ebbe a sorba tartozik a tanulmány témáját adó Engel Adolf is, aki főleg, mint parkettagyáros vonult be az emberek tudatába. [PL 2010; Kaposi 2006]

Az 1850–73 közötti agrárkonjunktúrának jelentős hatása volt a városra, hiszen a hatalmas kiterjedésű szőlőtermelés meghatározó jövedelemforrása volt a lakosságnak. A helyi nagykereskedők az 1890-es évek végéig az ország második legnagyobb borkereskedelmét lebonyolító településévé tették Pécsen. [Kaposi 2006]

A korszak nagy fejlesztései leglátványosabban a közlekedésben, azon belül is főleg a vasútépítésben látszódtak. A vasúttrendszer a fejlődés záloga volt. A Dunagőzhajózási Társaság megépítette és 1857-ben üzembe helyezte az Üszög-pusztá–Mohács vonalat. 1868-ban adták át a Pécs–Barcs vasutat. 1882-ben nyílt meg a közvetlen összeköttetés a fővárossal, a Pécs–Szentlőrinc–Dombóvár–Budapest vonalon; a századfordulón pedig egyre több helyi érdekeltiségű vasutat építettek. A közúti közlekedésnek kisebb volt a jelentősége, inkább a városon belüli infrastruktúra megteremtése állt annak középpontjában. [Kaposi 2006; Majdán 2005]

A konjunktúra fontos területe a hazai pénzügyrendszer fejlődése volt. A Pécsi Takarékpénztár volt az egyik legjelentősebb szervezet a városban; építkezési kivitelezőként, kariatív szereplőként, hitelezőként és számos ipari cég finanszírozójaként volt jelen. Mellette számos bank jött létre, amelyek nagyban hozzájárultak a gazdasági fejlődéshez. Pécsen sok magánbankház üzemelt, de hiányzott a forgalmi bank típusa. [Gál 2005].

szándékuk beadványa után Engel Adolfon kívül a többiek visszaléptek, így egyedül maradt a megvalósítandó projektre. Az elhanyagolt Balokány területe addigra már jelentősen csúfította a pécsi látképet, ezért restaurálása a város szempontjából is előnyös volt. Engel beadványát a városi vezetés jóváhagyta, és az építkezés után, 1858 nyarán már üzemelt is az új uszoda, amelyet Albrecht Frigyes Rudolf osztrák főherceg után nevezett el. Engel ezzel csak részben valósította meg elképzeléseit. Egy telekserével megszerezte a Balokány melletti területet, melyen a személtérakót eltüntettette, a földet elegyengettette, parkosította, és egy testnevelési-, valamint tornainézetet létesített a frissen nyíló fürdő mellett (saját tornaszert és képzés biztosításával). Engel a balokányi uszodával bekapcsolta Pécsét a kor fürdőéletébe. Kedvelt helysínünk lett a pécsieknek, ahol nem csak a helyi lakosság, de a katonaság is megtanulhatott úszni. Ezzel a tevékenységével felkeltette a bécsi főparancsnok figyelmét is, felkérésére 1858 augusztusában Bécsbe utazott, ahol a császári csapatok is úszásoktatásban részesültek. 15 éves bérleti szerződésének letelével 1873-ban a korábbi szerződésnek megfelelően visszaadta a Balokányt a városnak, annak teljes kötelezettségeivel együtt. [Engel 2009; Madas 1989]

Engel az 1860-as évekre már vagyonos vállalkozóként kereste az újabb lehetőséget a gyarapodásra, amelyet majd a faiparba történő betörése fog jelenteni. Ehhez 1860-ban megvásárolta az akkori Czindery-kertet 20.000 forintért, amely számos gazdasági tevékenységének vált telephelyévé. A kertet még Czindery László alispán, 36.000 kataszteri holdas földesur alakította ki a 19. század első felében. Engel 1863-ban itt alapította meg gőzfűrészüzemét, amellyel hosszú időre írta be magát a város történelmébe. [Kaposi 2019; Lenkei 1922].

6. Gőzfűrés- és parkettagyár Pécsen és Bécsben

A pécsi fűrés- és parkettagyár a Czindery-kert északi részén, az Országút 14. szám alatt helyezkedett el. [PLA 1867.05.30] Kezdetben még nem volt nagy cég, azonban a kereslet növekedésének megfelelően fokozatosan bővült. Az 1870-es évek elején az üzem egy kazánhelyiségből (a gőz előállítását két gőzkazán végezte), egy gépházból (gőzgépekkel, a fő üzemű gép 15 LE, míg a tartalék 8 LE teljesítményű volt), egy fűrészházból (három emeleten a különféle faipari termékek előállítására szétválasztva), egy faaprózó műhelyből, külön helyiségből (mechanikai asztalosmunkákhoz), egy másik műhelyből (asztalos

munkáknak) és egy szárító- valamint fűlőgőző helyiségből állt. [AÉ 1874.08.28] A kockapadlat-gyár a megalakuláskor 30 férfit és 3 gyermek kiegészítőt foglalkoztatott. Az Engel által bérlet és birtokolt erdőben ezzel párhuzamosan 250–300 fő dolgozott, akik az alapanyagáról gondoskodtak. Bérézésük a korban valamivel magasabb volt, mint az átlag. A fűrészüzemmel kiegészült belvárosi birtokon is megmutatkozott a vállalkozó újító szemlélete. A biztonságos munkavégzést helyezte előtérbe. Gyári betegséglező pénziárt tartott fenn arra az esetre, ha alkalmazottai megbetegednének. Egyfajta bérén kívüli juttatásként ingyenesen használhatták munkái későbbi gőzfűrdőjét is. A beosztottak bér-kifizetését pénteken tartotta, így lehetőség nyílt számukra a hétvégi vásárokon kényelmesen és jóval olcsóbban megvásárolni élelmiszertüket. Humánus voltát tükrözi, hogy téli munkái minden nap meleg levest és friss kenyert kaptak a gyár költségén. Az 1860-as években erdővásárlásokba kezdett Engel. Az erdőknél gyakran maga ellenőrizte a kitermelt faárú minőségét, hiszen kulcsfontosságú volt a faipari vállalkozás történetében a megbízható alapanyag, többek között ennek köszönhetette piaci sikereit is. A cég túlnyomórészt belföldről szerezte be a szükséges faanyagot, de fenyőfát importált kezdetben Felső-Magyarországról, majd Svájból és Karintiából is. A parkettagyár igen sok fajtájával dolgozott, amelyet különböző módokon hasznosítottak. [Engel 2009; GM 1885.12.13]

Az egyre bővülő vállalkozás az 1870-es évek második felében átalakult; a sikeres cégbe fiatalokat is bekapcsolta. Idősebb fiával Józseffel, és annak egy évvel fiatalabb öccsével, Sándorral 1876. november 15-én megalapította az Engel Adolf és Fiai közkereseti társaságot. A faipari birodalom állandó technikai bővítésen ment keresztül. 1896-ban a gyár gőzgépei nagyjából 85 LE leadására voltak képesek. Az általuk meghajtott segédgéppark körülbelül 40 gépből állt. A gyárban villamos árammal világítottak. Mintegy 70–100 munkást foglalkoztattak ekkor, akik mind férfiak voltak. Nőket egyáltalán nem, gyermekeket is csak kísérőként, kiegészítőként alkalmaztak a szállító kocsik mellé. Ahogyan Várady könyvében olvasható: „(...) gyár évi termelőképessége mintegy 3000 m³ metszett anyag és 25.000 m² talajkocsk (..)” volt a gyár kapacitása a századfordulón. [Várady 1896: 608] E sorokból egyértelműen kitűnik, hogy a gyár a kezdeti időkhöz képest jelentősen nőtt, nagyobb kapacitással és magasabb termelékenységgel működött. A kereslet emelkedése és a versenytársak kezelése miatt is szükség volt a térségek növekedésére. 1878-ban fióktelepeket létesítettek Barcon és Szigetváron, majd 1892-ben Szentlőrincen gőzfűrés üzemet alapítottak. [Vörös 1996; Várady 1896].

7. Földbirtoklás, építkezések, közlekedésfejlesztés

Mivel a faipar egy nyersanyagintenzív ágazat volt, ezért Engel 1870-ben földbirtok-vásárlásokba kezdett. Első lépésként Somssich Pál simonfai (Kaposvártól délre) birtokát vette meg. [Kaposi 2019] 1878-ban ezt kibővítette a Felsőmindszent és Sztatina község (Pécsről északnyugatra) határában található uradalommal, majd 1880-ban megszerezte a Jánosi-pusztai birtokot (ma Komló területe), és 1885-ben megvásárolta az Ócsárd–Pázdány birtokot is (Baranya megyében, Pécsről délre). Földbirtokai közül Jánosi a legkiemelkedőbb, hiszen itt különféle mezőgazdasági reformokat vezetett be, s néhány év alatt mintagazdaságot alakított ki. Ezen a területen fogja megalapítani a komlói feketekőszénbányaszatát, élere utolsó nagy vállalkozását, amellyel ugyancsak hosszú távra kapcsolódott be a helyi gazdasági fejlődésbe. Itt építette föl 1900-ban a ma is látható Mecsekjánosi kastélyát. [Engel 2009]

A dualizmus korában építkezések tömege indult meg Pécsen. Hatalmas volt a kereslet a faipari termékekre, amit felismerve, Engel Adolf a faipari vertikum másik oldalán építkezések kivitelezésébe kezdett. Több házat is felépíttetett a belvárosban, például az 1894-ben megépült pécsi csendőrség új palotáját a Siklósi u. 21. szám alatt (mai Vásárcsarnok helyén), vagy a Hal-téren épített kétemeletes bérházat. Ugyanakkor legjelentősebb épülete, a ma is látható Lóránt-palota (mai Széchenyi-téren). 1894-ben adta át legidősebb lányának, Bertának hozományként a Sándor és Mór fiaival közösen kivitelezett impozáns bérházat. Talán nem túlzás állítani, hogy a pécsi belváros látképe egy újabb csodálatos épülettel gyarapodott. [MNL BaML IV.1409.b. 1127/1911; Pálkóffer 2004; Bezerédy 1983]

Engel Adolf hatékonyan segítette elő a korabeli vasúti közlekedés fejlesztését is. Pécsen belül iparvágyány vezetett faraktáraihoz. Az 1880-as években még nem létezett olyan vonal, amely Pécsen a fővárossal kötötte volna össze, ezért pénzügyi hozzájárulással segítette annak létrejöttét. Miután 1882-ben kiépítették a Pécs–Budapest vasutat, mely a Felsőmindszent–Sztatina földbirtok mellett haladt, és adta magát a lehetőség, hogy állomást is (mai Godisa) létesítsen a vállalkozó. Ezzel a vasútállomással fogja majd összekötni 1897-ben, egy helyi érdekű vasúttal, komlói birtokait. A komlói feketekőszén bányászati többek között azért volt annyira sikeres, mert a vasút révén becsatlakozhatott az országos szállítási rendszerbe. [Erdősi 1986; Compass 1897].

Nem csak a Dél-Dunán túl terjeszkedett az Engel-féle vállalkozás, ugyanis Engel Adolf 1884-ben megvásárolta Sándor fiának az osztrák területen, Ober-Döblingben (ma Bécs) található Barawitzka-féle parkettagyárat. Engel nem véletlenül adta át a döblingi vállalatot fiának, hiszen Engel Sándor a faipar terén ekkorra már komoly szakértőnek számított, aki pontosan ismerte a hazai faipar és fakereskedelem lehetőségeit, s ezt szakmai munkákkal is alátámasztotta. Két, hosszú távon is mértékadó könyvet jelentett meg erről a kérdéskörrel: az egyik Magyarország, a másik Ausztria faiparát és fakereskedelmét mutatta be. Engel Sándor a parkettagyárat asztalosüzemmel bővítette. A bécsi cég sikere megkérdőjelezhetetlen volt, hiszen a vállalat a századfordulóra olyan épületek faipari munkáját valósította meg, mint a bécsi városháza terméi, Arnulf bajor herceg palotája, Rudolf főkoronaherceg kastélya vagy éppen Erzsébet császárné villája, de szállítottak Spanyolországba, Indiába és az amerikai kontinensre is. [Weiss 1898; Engel 1892; Engel 1892]

Az Engel-féle faipari vállalkozások nem csak helyi jelentőséggel bírtak. Regionális szinten, a Dél-Dunán túl és környékén a legnagyobb faipari tevékenységekkel foglalkozó vállalkozások országos szinten is kiemelkedőek voltak. Kevesebb közvetlen alkalmazottakat foglalkoztattak, mint a korszak nagy gyáiparosai, de az előállított termékek minősége kiemelkedő volt. Mi sem bizonyítja ezt jobban, minthogy az Engel-cégek több neves kiállításon is előkelő helyen végeztek. E sikerek közül a legjelentősebb talán az 1878-as párizsi világkiállításon szerzett aranyérem, amely később jelentősen hozzájárult a cég nevének ismertté válásához. A nagyjából 30 dukát nehézségű aranydíjon kívül a legmagasabb kitüntetéssel díjazták Engeléket (arany érdemkereszt koronával).

Engel Adolf jelentős ipari vállalkozást alapított és épített ki. „A régi idők azon típusának képviselője, mely soha nem lankadó munkakedvvel, találékonysággal és rátermettséggel a semmiből alkot nagy dolgokat s alig valószínű meg egyik tervét, már motoszkált agyában a másik, miként lehetne saját vagyonának gyarapítása mellett a köznek is szolgálatára. A legszerényebb kezdetből mindig csak tisztességes eszközökkel tekintélyes vagyonra tett szert.” – írta róla egy kortárs. [Lenkei 1922: 181].

8. Az utolsó nagy befektetés: a komlói szénbányászat

A mecseki térség bányászata az 1860-as évektől egy nagyon gyorsan fejlődő ágazat volt. Alapvetően két nagy egységre bontható a mecseki szénterület. A déli terület Pécsbányateleptől egészen Pécsváradig (Óbánya) S alakban húzódik, légvonalban 25 km hosszán. Az északi szénvonalat ezzel szemben a hegy északi lábánál, Magyaregregy–Kárász–Vékény–Szászvár–Váralfa–Nagymanyok vonalon húzódik, mintegy 15 km hosszán. [Babics 1967 és 1952]

A komlói bányászat - fejlődését tekintve - az északi területek fejlődéséhez kapcsolódott. Amíg a déli területeken időben hamarabb, addig északon valamivel később, 1812-ben indult meg a bányászat. Egészen Engel Adolf század végi vállalkozásáig a területen a bányászat nem volt kifizetődő, és bár 1890-ig több vállalkozás is létesült, ezek sorra bedőltek. Az Engel által megvásárolt jánosi uradalom négy nagyobb területi egységből állt: Szopok, Komló, Mecsekjánosi, Jánosi határaitól. A területek összefogása után fia, Engel Gyula segítségével 1890–1892 között feltárásokkal akarta bebizonyítani a komlói szénbányászat kifizetődő voltát, amelyeket próbafúrásokkal tovább erősítettek. 1894. október 1-jén a Remény és az Isten-áldás védnövű bányatelkek adományozását kérte Engel, s miután megkapta ezeket a területeket, 1895-ben a cég megkezdte a komlói kőszén kitermelését az Adolf-tárral. A bányászatot 1896-ban a Glanzer-tárral, 1897-ben pedig a Szerencse-tárral bővítették. Az igazí áttörés 1898-ban – Jex Simon bányamérnök javaslatára – következett be, amikor megnyitották az Anna-aknát, ezzel meghonosítva a sokkal korszerűbb mélyművelésű bányászatot. Az akna mintegy 106 m mély volt, fa aknatoronnyal hatolt a földbe és gőzgéppel hajtott rendszerrel juttatták felszínre a kitermelt szenet. [Krisztián 2020; Babics 1958]

A komlói bányászat feltutása után a vállalkozó kilépett a saját maga által alapított pécsi családi vállalkozásból. Az így felszabadult tőkével alapította meg 1898. augusztus 31-én új, pécsi bejegyzésű közkereseti társaságát, a Jánosi Engel és Fiai Kőszénbánya és Iparvállalati Komlón céget. [MNL BaML IV. 1409.b. 1127/1911] A komlói feketekőszén bányászat megteremtésével nem csak hosszú távú fejlődés következett be a térségben, de a magas fűtőértékű szén az országban is kiemelkedő minőségűnek számított, mert a kor bármely ágazatában hasznosítani tudták kitermelt értékei miatt. [Jäger 2014 és 2015; Jakab 2009]

9. A nagyvállalkozó vagyonosodása

Engel Adolf vállalkozói életútja során jelentős vagyont halmozott föl. Miután 1903. január 10-én bécsi otthonában elhunyt, kezdetét vette az örökség szétozása, mely az élete során írt végrendeleteinek megfelelően történt. Mivel az MNL Baranya Megyei Levéltárában fennmaradtak a hagyatéki tárgyalás iratai, így azok lehetőséget adnak az örökség bemutatására.

Engel Adolf jelentős méretű vagyont halmozott fel, ami pécsi (telkek, szőlők, gazdasági épületek, lakóházak) ingatlanokból, a komlói szénvállalatban való társasági vagyontészből, Baranya megye több részén (Szigetvár, Darány, Szentlőrinc stb.) lévő földekből és gazdasági ingatlanokból, valamint a pécsi zsinagógában lévő hat inaszebből állt. Számszerűen mintegy 1.250.000 korona nagyságú vagyonnal számolhatunk. Engel több végrendeletet is írt 1893-tól kezdve, melyek szerint meglévő vagyonát gyermekeinek és unokáinak viszonylag egyenlő arányban szándékozott hátrahagyni. A későbbiekben, ahogy egyre bővült saját vagyona, úgy egyre több családtagot, örököst jelölt meg kedvezményezettként, beemelve az újabb és újabb vagyonelemeket. Elmondható, hogy végrendeleteiből egy olyan családapa képe sejlik fel, aki sok éven át kitartó munkájával megszerzett vagyonát családja oly módon hagyta, hogy azt örökösei ne herdálják el. Vallásos emberként kikötötte, hogy ha bármelyik örököse az izraelita hittől elfordul, az az örökségtől elesik. Törekedett arra, hogy halála után se adjon bármilyen okot a családtagok közötti elégedetlenségre. [MNL BaML IV.1409.b. 1127/1911] A források alapján elmondható, hogy élete egy sikertörténet; szegénysorból élete folyamán a város legtöbb adót fizető polgárai (virilis jegyzék) közé emelkedett. Összességében elmondható, hogy a dinasztiaalapító egyáltalán nem élt pazarló, tékozló életmódot. Folyamatosan gyűjtött, megtakarított, hogy a lehető legjobb sorsban hagyja magára családját, ami mindvégig legfontosabb volt számára.

10. Eredmények, válaszok

Miután igyekeztem egy rövid képet adni a korabeli gazdaságról, felsorolni a vállalkozó megismerhetetlen vállalkozásait, szeretném röviden összegezni az Engel-féle életút jelentőségét, s egyben megválaszolni a tanulmány elején feltett kutatási kérdéseimet.

Végigtekintve Engel jelentősebb fejlesztésein, igen széles képet kapunk. 1857-ben társként vágott bele a Balokány rendbetételébe, viszont egyedül fejezte be, és hozta létre a város első népszerű uszodáját. Ezzel Pécsset bekapcsolta az országos fürdőéletbe. Az 1860-as vásárlása révén a Czindery-kerttől néhány átalakítással és a saját értékszerzővel együtt a lakosság legnépszerűbb közterületévé alakította át, teret engedve a polgári kultúrának. Ezen a területen alapította meg parkettagyárát, amely nagy elismerést hozott számára. A faiparban megvalósított tudatos vállalkozásai pedig hosszú távra beírták nevét az ágazat történetébe. Aktív szerepet vállalt a bányászatban, akárcsak a kereskedelem fejlesztésében, mind a város, mind saját érdekeit szem előtt tartva. Ebből következően Engel Adolf különbözőzt a korszak más vállalkozóitól. A kezdetben egyetlen vállalkozás gyorsan túlnőtt önmagán, és miután lehetősége volt rá, többet is működtetett egyszerre. Figyelme sok mindentre irányult, mégis eredményesen tudta működtetni a saját és később a fiai bevonásával létrejött családi vállalkozásait. A korban egyszemélyben volt építkezési vállalkozó, a pécsi fürdő tulajdonosa, földesúr, közlekedési innovátor, bányatulajdonos, közigazdász vagy éppen Pécs mecénása a városi lakosság körében. A legmodernebb szénkitermelés meghonosításával Engel Adolf hosszú időre biztosította Komló és térsége helyét a magyarországi kőszénbányászatban, hosszú távú megoldást kínálva a korszakban megjelenő energiaválságra. Ahogyan élettörténetéből kiderült, Engel a kezdetektől pártolta az újításokat, az innovatív megoldásokat kereste, és bár ezek a többi vállalkozóhoz képest szokatlanok voltak, mégis sikeresnek bizonyultak.

A tanulmányban felvázolt életút egy olyan self-made man típusú vállalkozót mutat, aki mindent megtesz azokért az elképzeléséiért, amelyeket komolyan gondolt. [Kaposi 2020] Egymás után aknázza ki a korszakban jelentkező gazdasági lehetőségeket, folyamatosan keresi az újat. Külön kiemelendő az a tény, hogy e személyiségei mellett a kor egyik közkedvelt alakja volt. Humanitáriussága mindig meghatározó volt, aminek következtében, ahogyan neve jelenti, „angyalként” maradt meg egyes emberek emlékezetében.

Források:

- Ágh Timót [1894]: Emléklapok Pécs Szabad Királyi Város Múltjából és Jelenéből. Pécs
Angster József [1993]: A pécsi orgonagyár és a család története. Pécs
Babics András [1952]: A pécsi vidéki kőszénbányászat története. Budapest
Babics András [1958]: A komlói kőszénbányászat története. Pécs
Babics András [1967]: Az észak-mecseki kőszénbányászat története. Budapest
Baiersdorf Krisztof [2009]: A jánosi Engel családról. Adatok és kérdőjelek, I. rész. A családalapító, jánosi Engel Adolf. In: Romváry Ferenc (szerk.): Pécsi Szemle, 12. évf., Nyár. Pécs. 54–60.
Bezeredy Győző [1983]: A városkép és városszerkezet alakulása Pécsen. In: Szita László (szerk.): Baranyai helytörténetírás 1982. Pécs. 265–293.
Compass [1987]: Mihók-féle Magyar Compass 1896/97, Pénzügyi évkönyv II. rész. Budapest
Engel Adolf [2009]: Életemből. Pécs
Engel Sándor [1882]: Magyarország Faipara és Fakereskedése. Technikai, Gazdasági és Statisztikai közlemények Fakereskedők, Faiparosok, Erdészek stb. számára. Budapest
Engel, Alexander [1892]: Österreichs Holz-Industrie und Holzhandel. Verlag Kais. und Königl. Hofbuchhandlung Wilhelm Fritz. Wien
Erdősi Ferenc [1986]: Baranya közlekedési hálózatainak fejlődése a 19. század második felében. In: Szita László (szerk.): Baranyai helytörténetírás 1985–1986. Pécs
Gál Zoltán [2005]: A pécsi magánbankárok felemelkedése és bukása a 19. század derekától az 1930-as évekig. In: Szirtes Gábor–Vargha Dezső (szerk.): Mozaikok Pécs és Baranya gazdaságtörténetéből. Pécs. 35–54.
Jäger László [2014]: A komlói kőszénbányászat kezdetének 200. évfordulójára I. rész. In: Kovács Béla (szerk.): Bányászati és Kohászati Lapok – Bányászat, 147. évf., 5–6. szám. Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület lapja. 13–18.
Jäger László [2015]: A komlói kőszénbányászat kezdetének 200. évfordulójára II. rész. In: Kovács Béla (szerk.): Bányászati és Kohászati Lapok – Bányászat, 148. évf., 1. szám. Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület lapja. 17–23.
Jakab Józsefné [2009]: Pécs „igazi mecénása” és a komlói szénbányászat megálmodója. In: Jánosi Engel Adolf: Életemből. Pécs. 93–102.
Kaposi Zoltán [2002]: Magyarország gazdaságtörténete 1700–2000. Budapest-Pécs
Kaposi Zoltán [2006]: Pécs gazdasági fejlődése 1867–2000. Pécs
Kaposi Zoltán [2019]: Uradalmak, földbirtokok és birtokfoglaló a Dél-Dunántúlon a 19. században. Budapest
Kaposi Zoltán [2020]: Vállalkozók, vállalkozások és innovációk Pécsen a dualizmus korában. Marketing & Menedzsment LIV. évf., 1. különszám. 59–73.
Krisztián Béla [2020]: Egy vállalkozó dinasztia alapítója, Jánosi Engel Adolf. In: Hala József (szerk.): Honismeret. 48. évf., 1. szám. Budapest. 39–42.
Lenkei Lajos [1922]: Negyven év Pécs életéből. Pécs
Mada József [1989]: A pécsi Balokány. In: Uherkovich Ákos (szerk.): Janus Pannoniusz Múzeum Évkönyve 33. Pécs. 105–132.
Majdán János [2005]: Pécs, mint közlekedési központ (1846–1946). In: Szirtes Gábor–Vargha Dezső (szerk.): Mozaikok Pécs és Baranya gazdaságtörténetéből. Pécs. 55–87.
Oláh János [2012]: Egy „angyal” egykor és ma - Az Engel család felemelkedése, nagysága és... In: Schönér Alfréd (szerk.): Hácófe, az országos rabbiépítő-zsidó egyetem vallástudományi online folyóirata. Elérhetőség: <http://or-zse.hu/olah-angyalcsalad/>

SE VELED, SE NÉLKÜLED. BALATONLELLE ÉS BALATONBOGLÁR HOSSZÚ TÁVÚ GAZDASÁGI FEJLŐDÉSE

Wilhelm Réka

I studied the long-term economic development of Balatonlelle and Balatonboglár placed the period since 1990 in the focus, because there are not any professional works on these decades. I had three questions that I wanted to answer: 1. How do the previous economic processes determine the current life of the towns? 2. What kinds of development have happened since 1990 and how were they financed? 3. How has the role of tourism changed and how has the seasonality appeared in the life of the towns since the Hungarian regime change? To examine the past, I used professional literature, archival and museum sources, statistics, and press materials with the help of ADT and Hungaricana internet portals. I supplemented these with the development plans of the towns and the informations obtained from the self-governments. During my research I described structural changes in a chronological system. I found that the current economic structure of the towns is greatly determined by the events and processes of past ages. I substantiated with facts that the common period was detrimental to both settlements. I shown the development of Balatonlelle and Balatonboglár took a similar direction with the development of spa tourism. I presented what kinds of infrastructural innovation have taken place with private, municipal, state or EU sources in the towns since 1990. I found that tourism has become the most important sector and the biggest change of recent decades is the decline of the number of foreign tourists. In order to solve the problem of seasonality, both towns are expanding the supply of accommodations and programs outside the high season.

1. Bevezetés

Személyes körödésem mellett azért választottam Balatonlelle és Balatonboglár gazdasági múltjának elemzését, mert érdekelt, mi lehetett annak az oka, hogy Lelle és Boglár, melyek évszázadokon keresztül mindig külön települést alkottak, 1978–1991 között mégis egy közigazgatási egységbe tartoztak Boglárlelle néven. A rendszerváltást olyan mérőfölkönek tartom, mely alapiában változtatta meg a hazai gazdaságot, azon belül a turizmust, mely ma a Balaton meghatározó gazdasági ága. Ez, illetve az a tény, hogy Lelle és Boglár elmúlt három

Pilkhoffer Mónika [2004]: Pécs Építészete a századfordulón (1888–1907). Pécs
PL [2010]: Pécsi Lexikon I–II. kötet. Romváry Ferenc (főszerk.). Pécs
Rúzsas Lajos [1954]: A pécsi Zsolnay-gyár története. Budapest
Schweitzer József [1966]: A pécsi izraelita hitközség története. Budapest
Szirtes Gábor [1998]: János Engel Adolf, Zsibárusból lett nagyvállalkozó. In: Romváry
Ferenc (szerk.): Pécsi Szemle, 1. évf., Ősz-tél. Pécs. 85–90.
Várady Ferenc [1896]: Baranya Múltja és jelenje I–II. kötet. Pécs
Vörös Andrea [1996]: Adalékok az Engel Adolf és Fiai cég történetéhez. In: Vonyó József
(szerk.): Tanulmányok Pécs történetéből 2–3. Pécs. 275–284.
Weiss, Leopold [1898]: Die Gross-Industrie Oesterreichs. Festgabe zum glorreichen
funfzigjährigen Regierung-Jubiläum Seiner Majestät des Kaisers Franz Josef I.:
dargebracht von den Industriellen Oesterreichs 1898 unter dem hohen Protectorate
seiner K. und K. Hoheit des durchlauchtigsten Herrn Erzherzogs Franz Ferdinand.
Band. 3. Wien
Weisz Gábor [1929]: A pécsi izraelita hitközség monográfiája. Pécs
Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára IV. 1409. b., Pécs város Árvaszékének
közigazgatási iratai 1127/1911. Engel Adolf hagyatéki iratai:
MNL BaML IV. 1409. b. 1127/1911. Ajándékozási szerződés [1904.11.23]: Másolat
ajándékozási szerződésről.
MNL BaML IV. 1409. b. 1127/1911. Becsüzbizonyítvány [1904.09.02]: Érintett vagyon
elemek értékesítése.
MNL BaML IV. 1409. b. 1127/1911. Birtoklap [1904.10.15]: Másolat a 30. számú pécsi
birtoklapról.
MNL BaML IV. 1409. b. 1127/1911. Haláleseti felvétel [1903.01.10]: Haláleseti felvétel
másodpéldánya János Engel Adolfról.
MNL BaML IV. 1409. b. 1127/1911. Leltár [1904.02.20]: Pécsi hagyatéki leltár
másodpéldánya.
MNL BaML IV. 1409. b. 1127/1911. Jegyzőkönyv [1904]: Jegyzőkönyv a hagyatéki egyes
elemeiről.
MNL BaML IV. 1409. b. 1127/1911. Jegyzőkönyv [1904.09.04]: Jegyzőkönyv Engel
Simon fia, néhai Engel Lipót gyermekeinek feljárnott örökségi részek elfogadásáról.
MNL BaML IV. 1409. b. 1127/1911. Társaság [1905.06.03]: Társaság bejegyzés
másolata a „János Engel és Fiai Kőszénbánya és Iparvállalati Komlón” cég
keletkezéséről.
MNL BaML IV. 1409. b. 1127/1911. Végredelesek [1892.10.18-1901.12.08]: Engel Adolf
végredelei. Másolat, írógéppel írott, a német nyelvű végrendeletek fordítása.
MNL BaML IV. 1409. b. 1127/1911. Végzés [1906.04.12]: Pécs szabad királyi város
árvaszékének végzése a hagyatéki eljárásról.
MNL BaML IV. 1409. b. 1127/1911. Végzés [1906.06.28]: Öröklés lefolyásának egy
állapota.
AÉ [1874.08.28]: Anyagi Érdekeink. Budapest
GM [1885.12.13]: Engel A, és fiai faipari telepe Pécssett. Gazdasági Mémők. Budapest.
533., 537–539.
PLA [1867.05.30]: Hirdetések. Pécsi Lapok. Pécs. 8.